

ספרים כללי לכל ישראל בארץ ישראל בעיה"ק ירושלים' שהוא אחד האמצעים היותר כשרים והיותר נכבדים להכשיר את ישראל לבוא לידי התודעות עממיתו השלמה בלי פלגות השקפות ודעות. על רצפת 'בית ספרים' כזה, הנועד להיות אוצר כל חמדתנו וספרותנו בכל המקצועות, הלא יפגשו החרדים והמשכילים יחד מבלי השיג איש גבול רעהו. בית ספרים' כזה הוא מרכז בתוכו את הנפש הישראלית לכל גוניה השונים, הוא מקדש מעט בכל מלוא מובן המלה". והוא מוסיף לתבוע מה"סניגורים" שיעמדו בדבורם, ואומר: "טוב, איפוא, הננו מקבלים את דברי הסנגוריא במלואם, והננו נותנים לפניה בזה מקום להוציאם לפעלם. הוציאום! הבה ונראה!"

(46) במאמר זה הובאה רשימת הנדבות לבנין הספריה שנאספו עד אז מגדיכי חו"ל וארץ ישראל, וכללו ביחד 5991 פראנק ו-85 סנטימים. את הוצאות הבניה העריכו בסכום של חמישים אלף פראנק.

אמת ואמונה

מאת זאב גאלד

א. טבע או הרגל

רבים באו לידי הכרה שכח האמונה שלט בעולם מאז יצר אלקים את האדם על האדמה, ולא היתה תקופה שבה חי האדם בלי אמונה ודת. החוקר א. מזויס כותב: "הכל מודים בזה כי האמונה באלהים, הכניעה וכריעת הברך לפניו, היא סגולה מיוחדת לכל בני האדם. האדם הוא בעל דת מעצם קדמותו, והיא כמו נולדה עמו יחד. ההתעוררות הדתית איננה תולדה של כח מיוחד, שמקומו מחוץ לתחום התכונות הראשיות אשר לטבע האנושי, מקורה בעצם נפש האדם ובמוזג רוחו".

"אין כל ספק", הוא כותב, "כי יחד עם הדעת שנתעוררה בלב האדם להכיר את עצמו ואת העולם שמסביבו, הרגיש גם את הנחיצות לבקש איזה כח נשגב אשר בו תלויות מנוחתו ושלות נפשו. בלי כל סבה צדדית מתעוררת בקרבו האמונה באיזה עצם, אשר השפעתו רבה על כל העולם החיצוני, וכן על עולמו הפנימי; אמונה בעצם נשגב המשתתף אתו בכל רגשותיו ומשאלות לבו, ואשר ידיו רב לו להוציאן לפעולות ידיים".

גם הפיליסוף האנגלי פרנסיס בעיקאן במאמרו "על הכפירה" אומר: "אני מכחיש לגמרי שיש כופר אמת בעולם, כי בטבע האדם להיות מאמין, והאומר שהוא כופר אינו אלא מרמה את עצמו, באשר הוא רוצה לחטוא, והאמונה באלהים מפריעה בעדו". לדבריו כיוון לכך דוד מלך ישראל באמרו: "אמר נבל בלבו אין אלהים וגו'". הנבל אומר בפי ש ב ל ב ו אין אלהים, כדי שישגי את מטרותו, והיא "ה ש ח י ת ו ה ת ע י ב ו ע ל י ל ה".

דעה זו של חכמי העולם אינה עולה לכאורה עם דעת חכמינו ז"ל. מדבריהם אנו רואים, שהאדם איננו מאמין מטבעו. האדם הראשון היה שלם בתכלית השלמות, יציר כפיו של הקדוש-ברוך-הוא, ובאפיו הפיח האל יתברך נשמת חיים, ובכל זאת החליטו: "אדם הראשון מין היה" (סנהדרין ל"ח, ב'). צווי אחד צוה אותו אלהים, לבלתי אכל מעץ הדעת, והוא עבר עליו ביום

הראשון ליצירתו. גם בניו אחריו לא הראו נטיות טבעיות לאמונה. מאדם עד נח, במשך עשרה דורות, ירד האדם ממדרגה למדרגה, עד אשר ניצל כביכול את כל סבלנותו של הבורא, וניחם על אשר עשה אותו, והביא מבול מים לשחת כל בשר מפני רוע מעללו. ונראה שגם האמונה באיללים באה רק אחרי זמן רב, מאות שנים אחר יצירתו של האדם. על הפסוק: "ולשת גם הוא יולד בו, ויקרא את שמו אנוש, אז הוחל לקרוא בשם ה'" (בראשית ד', כ"ו), אומר רש"י: "הוחל לשון חולין, לקרוא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקב"ה, לעשותן איללים ולקרנותן אלהות".

אולם זהו רק לכאורה. מדברי הרמב"ם ז"ל בראש הלכות עבודת כוכבים נראה, שקודם אמונת האיללים היתה קיימת באנושיות אמונת אמת, ורק במשך הזמן טעו בני אדם בעבודה זרה. אלה הם דבריו: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדולה, ונבערה עצת חכמי אותו הדור, ואנוש עצמו מן הטועים היה. וזו היתה טעותם. אמרו, הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו, וגלגלים להנהיג את העולם, ונתנם במרום וחלק להם כבוד, והם שמשים המשמשים לפניו, ראויין הם לשבחם ולפארתם ולחלוק להם כבוד".

דברים אלה הם הם דברי רש"י ויסודם בהשקפת חז"ל. בניגוד למקובל שהאנושיות התחילה באמונת איללים ועברה אחרי כן לאמונה באלקים כותב הרמב"ם ז"ל שם בהלכה ב': "ואחר שארכו הימים עמדו בבני האדם נביאי שקר — ומודיע להם צורה שבדה מלבם, ואומר זו היא צורת הכוכב פלוני שהודיעוהו בנבואתו, והתחילו על דרך זו לעשות צורות בהיכלות ותחת האילנות ובראשי ההרים ועל הגבעות, ומתקבצין ומשתחוים להם, ואומרים לכל העם שזו הצורה מטיבה ומריעה, וראוי לעובדה וליראה ממנה — ועל דרך זה היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם, והוא אברהם אבינו".

האמונה לפי זה לא פסקה מן העולם. בשרשה וביסודה היתה קיימת גם מנח ועד אברהם, אלא שנשתבשה, ומאמונה באל יחיד ומיוחד עברה לאמונה בעצבים. באמת אין לך מקצוע שבו פילוג הדעות רב כל כך, והטעות מצויה בו, כמו במקצוע האמונה.

ב. אמונות טהורות ואמונות טפלות

האמונה היא כח אדיר וחזק, שברכה רבה בו בשביל האדם. אולם יש לדעת כיצד לנצלו ולהשתמש בו. אם טהורה היא אמונת האדם וטהורות מחשבותיו, אזי הוא משתמש בכח זה להביא על ידו אושר וטובה לו ולכל

העולם. אכן אם לא טהורה היא, ומקולקלת, הרי היא מביאתו להאמין בשטויות ובהבלים, ואותו כח נהפך למהרס ומחריב.

אסונו של העולם הוא, שתמיד נמצאים בו בני אדם הרוצים להשתמש בכשרון גדול זה של האדם כדי לנצלו לצד הרע. מצד אחד, מופיעים תמיד נוכלים ורמאים היודעים להשתמש בחולשתם של המון הפתאים, לשעבדם, להכניעם ולעשקם, כאשר עשו מעולם הבודים מלבם ומוליכי השולל את ההמונים. ומהצד השני, ישנם אנשים תמימים, בעלי הזיה וחולמי חלומות אשר שוא ידברו, המאמינים בעצבים, בשדים וברוחות, ובכל מיני בלהות, ובקסם המלוה את בעלי ההזיה הללו, עלולים הם ללכת תועה ולהחריב עולמות. בעלי הזיה אלה מופיעים כבעלי-אידיאל גדולים המוכנים להקריב את עצמם, ותוך כדי כך גם את כל הקרוב להם, רעיהם ובניהם, כאשר עשו המקריבים את בניהם למוֹלך.

תנאי יסודי נדרש איפוא לאמונה, עיקר גדול שבלעדיו לא תתכן האמונה הטהורה, והוא, ה ד ע ת. חייב אדם להבין ולהשכיל מה לקרב ומה לרחק, ולא להיות כפתי המאמין לכל דבר "אם אין דעה — הבדלה מניין?" רק בכח הדעה מוכשר האדם להבדיל בין טוב לרע ובין עצבים לאל יחיד ומיוחד. אלהי ישראל נקרא אל דעות, כי רק בדעה אפשר להאמין באלהים אמת, ואמרו: גדולה דעה שניתנה בין שתי אותיות, שנאמר, כי אל דעות ה' (ש"א, ב'). הדעת נתונה בין שני שמות של ה' כי היא היסוד להכנת ה'. אולי יראה הדבר כפאראדוקס אם נגיד, שהיסוד העיקרי לאמונה היא הכפירה. אולם אין הדבר פאראדוקס כלל. כל הכופר בעבודה זרה כאילו מודה בכל התורה כולה, אמרו חז"ל (קדושין מ', א'). לפני שיבוא האדם להכיר בגדולת הבורא יתברך, היחיד ומיוחד, חייב הוא להכיר באפסות ההבלים והעצבים. אברהם אבינו היה לא רק ה מ א מ ין ה ר א ש ו ן, כי אם גם הכופר ה ר א ש ו ן. הוא כפר בכל אשר בדו בני דורו, ואביו בתוכם, כדברי בעל ההגדה: "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו — תרח אבי אברהם". וגם לכבשן האש השליכוהו לא בעבור שהאמין בה', אלא בעבור שכפר באיללים.

כך אומר הרמב"ם ז"ל, שם, בהלכה ג': "בן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו. כיון שהכיר וידע התחיל להשיב תשובות על בני אוריכשדים ולערוך דין עמהם ולומר, שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה, ושיבר הצלמים, והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם, ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך, כדי שיכירוהו כל הברואים הבאים — כיון

על פי שדברים אלו, דבר קטן קראו אותם חכמים (סוכה כ"א) אף על פי כן ראויים הם להקדימם, שהם מיישבים דעתו של אדם תחילה".

מדברי הרמב"ם אנו רואים שמצוה וחובה היא על האדם לחקור ולדרוש ולהבין את דברי ה'. על היסוד הזה צריך האדם לבנות את אמונתו. אף כי את עצמותו והויותו של ה' אין ביד האדם לדעת, באשר הוא למעלה משכלו. אבל זו עצמה ידיעה גדולה וחשובה, הנובעת מהמקור הנאמן של הנפש השכלית. הן תכלית הידיעה, שלא נדע "כי אילו ידעתיו הייתיו". מכיון שהאדם מורכב ומוגבל, והבורא יתברך הוא בלתי-מוגבל, אין ביד המוגבל לדעת את עצמותו של הבלתי-מוגבל, ידיעה חיובית.

כן היא גם דעת אריסטו היוני, שהרמב"ם ז"ל קבלה למתאימה לדעת תורתנו הקדושה. ידיעת האל יתברך נובעת מן השלילה ולא מן החיוב. ורק זאת היא הידיעה האמתית, שאין אחריה הרהור וספק כלל. אם נאמר על דבר, שהוא מצוי ומתקיים, באשר החושים מעידים על כך, ידיעה זו אינה שלמה כלל, כי החושים עלולים לשקר ולהטעות. הנה רואה האדם בעיניו את הלבנה והכוכבים שהם קטנים ממנה. ואולם אם יחקור לדעת יבוא לידי ההכרה, שהלבנה אינה לבנה כלל, כי אם ברק מאור החמה, ושהיא הקטנה והכוכבים הנראים לקטנים בעינינו גדולים באמת מן הלבנה מיליוני פעם. כן ישנן כמה הוכחות של טעיות החושים עד שהיו מן הפילוסופים שאמרו, כידוע, שאין עדות גמורה על קיום העולם חוץ מהכרת האדם וחושיו. לא כן ידיעת הבורא יתברך, הנובעת מן השלילה, היינו שאי אפשר לשום דבר להיות מצוי בלעדי מציאותו יתברך, כי היא הסבה הראשונה ועילת כל העילות. הוא מחוייב המציאות, מפני שאי אפשר לשום דבר להמצא אם הוא אינו נמצא. הידיעה על מציאותו היא, איפוא, הידיעה השלמה בתכלית השלמות. רק דבר אחד צריך לזכור כל המטפל בשאלה זו, והיא, שאין ידיעה כזו מתקבלת אלא על לב מבין ומשכיל בחכמה האמתית. בלי תבונה ודעת אי אפשר להשיגה. לפיכך מוכרת האדם החכם להתמסר בכל כחו, לחקור ולדרוש את דרכי הטבע אשר טבע הקדוש ברוך הוא בעולמו, כדי שיכיר את בוראו הכרה נכונה, ותתעורר בקרבו האהבה והיראה, כי זה כל האדם. מטעם זה בא הרמב"ם לידי מסקנא בסוף הלכות תשובה, וז"ל: "דבר ידוע וברור שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה, כמו שצוה ואמר "בכל לבבך ובכל נפשך". אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת, שידעהו, ועל פי הדעת היתה האהבה, אם מעט מעט ואם הרבה הרבה. לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעות לו את קונו, כפי כח שיש באדם

שגבר עליהם בראיותיו בקש המלך להורגו ונעשה לו נס ויצא לחרו. והתחיל לעמוד ולקרוא בקול גדול לכל העולם ולהודיעם שיש שם אלוה אחד לכל העולם, ולו ראוי לעבוד. והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר ומממלכה לממלכה עד שהגיע לארץ כנען והוא קורא, שנאמר, ויקרא שם בשם ה' אל עולם".

הראב"ד ז"ל משיג עליו ומוכיר, שישנה דעה אחת האומרת, שבן שלש שנים היה אברהם כאשר הכיר את בוראו, ולא המתין עד שהגיע לארבעים — לימי בינה, ואפשר שצדקו שניהם. בהיותו בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו הכרה ילדותית, כפר באילולי אביו ושיבר את העצבים. אך התחיל לחשוב, התחיל לכפור באמונות כזבים, כי יצר לו האל יתברך כליות אמת, שמהן ינק את רגשותיו הנעלים. בצאתו החוצה ובהסתכלו בכוכבים ובירח שאל לתומו, מי ברא אלה? או נתעוררה בקרבו הכרה אלהית ראשונה, והלך וחקר ודרש. וכשהגיע לבינה, כבן ארבעים, עמד על דעתו, והבין והשכיל שהאל יתברך הוא אחד יחיד ומיוחד, או נגמרה ונתבשלה כפירתו באילולים, ואמונתו הטהורה באלהים חיים ומלך עולם.

ג. מסורת וחקירה

לא רק אברהם בלבד חקר ודרש עד שעמד על דעתו זו. אף יצחק ויעקב לא הסתפקו בקבלה שקיבלו מאבותיהם בלבד. הם קיימו את המצוה: "דע את אלהי אביך ועבדהו". לפיכך אנו מוכירים בתפלותינו, אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב. כל אחד משלשת האבות ידע להבין את היוצר ע"י הבחנתו וע"י דעתו. וכן מצוה גם עלינו לדעת את ה' ע"י התעסקות בחכמת הטבע, וכך פוסק הרמב"ם ז"ל בפרק ד' מהלכות יסודי התורה, שמצוה עלינו לחקור בדרכי הטבע ובתורת הנפש. ובהלכה י' מאותו הפרק הוא אומר: "כל הדברים האלו שדברנו בענין זה, כמר מדלי הם, ודברים עמוקים הם, ובהלכה י"ב: "בזמן שהאדם מתבונן בדברים האלו, ומכיר את כל הברואים ממלאך וגלגל, ואדם כיוצא בו, ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים וכל הברואים, מוסיף אהבה למקום, ותצמא נפשו ויכמה בשרו לאהוב המקום ב"ה. ויירא ויפחד משפלותו דלותו וקלותו — וימצא עצמו שהוא ככלי מלא בושה וכלימה ריק וחסר".

הרמב"ם חושב יסוד זה למצוה מן התורה, אלא שהוא מוסיף ואומר בהלכה י"ג: "ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר. ולחם ובשר הוא, שידע האסור והמותר, וכיוצא בהם משאר המצוות. ואף

להבין ולהשיג כמו שבארנו בהלכות יסודי התורה" (ראה למעלה). לפיכך יש בין חכמי ישראל שחושבים כי לדעת הרמב"ם לא נברא העולם הבא אלא בשביל חכמים גדולים, קדושים וטהורים ששגו כל ימיהם בעבודת ה' והגיעו להכרת גדולת הקב"ה ולא בטלו את זמנם על הבלי העולם הזה. אלה, רק אלה, מוכשרים ומוכנים לעולם הבא, ולא ההמון הפשוט.

וכן כתב רבנו בחיי בהקדמתו לספרו "חובת הלבבות": "שלא יסתפק אדם באמונת הקבלה לבד, כי לא תגמר אמונת המאמין, אלא ידעם ויעשם, והיא החכמה הצפונה אשר היא אור הלבבות ונוגה הנפשות, ועליה אמר הכתוב, הן אמת חפצת בטוחות ובסתום חכמה תודיעני (תהלים נ"א). ונשאל אחד מן החכמים על שאלה נכרית (זרה) מענין דין הגירושין, והשיב את שואלו: אתה האיש השואל על מה שלא יזיקנו אם לא ידענו (היינו שאין הדבר נוגע להלכה למעשה) הידעת כל מה שאתה חייב לדעת מן המצות אשר אינך רשאי להתעלם מהן, ואין ראוי לך לפשוט בהן, עד שנפנית לחשוב בשאלות נכריות, אשר לא תקנה בהן מעלה יתירה בחורתך ובאמונתך, ולא תתקן בהן עוות במדור נפשך. והנה אני נשבע כי זה חמש ושלושים שנה אני מתעסק במה שצריך לי ממצות תורתו, ואתה יודע רב טרחי בעיון, ורב הספרים אצלי, ולא פנית לי למה שפנית לבך לשאול עליו. והאריך להוכיחו ולביישו על זה".

מי שמתבונן בדברי הפילוסוף המוסרי הגדול הזה, יבין כי לפי דעתו, החיים הנצחיים הם בעיקר לעמלים בתורה ומתעסקים בדעת אלקים ובאהבתו ישגו תמיד. את הקדמתו לספרו הוא גומר בדברי המשורר האלהי: "תודיעני אורח חיים, שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח" (תהלים ט"ז). והכוונה היא, שהאדם זוכה לנעימות ימינו-נצח, ולשובע שמחות, ע"י ידיעתו אורח חיים, ומי שאינו יודע לא יגיע לאותו נצח. אולי כווננו לכך גם תלמידי ר' אליעזר הגדול, שאמרו לו: "רבינו, למדנו אורחות חיים כדי שנזכה לחיי העולם הבא". שיטה זו מתאימה גם לדעת רבותינו ז"ל, במשנה, אבות. מצד אחד אמרו, יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה. ומצד שני החליטו, שיפה שעה אחת של תורה, תשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. הדברים אינם סותרים זה את זה, כמו שנראה למתבונן שטחי. אחרי שבאו חז"ל לידי החלטה, שהעולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא תאות המשגל, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה — מה מקום יש להמין הפשוט ולעמי הארץ בעולם הבא? רק מי שבילה את שנותיו בעולם הזה בהכנה לטרקלין, למד את התורה, עסק בחכמה, בתשובה ובמעשים טובים, הרי הוא נכנס לטרקלין, היכל ה', ונהנה מזיו השכינה.

או יודע הוא להעריך מה שעניו רואות, ומוכן לקלוט מה שנשפע עליו. לא כן האדם הגס והפשוט שלא שנה ולא שימש. אם יכניסו איש כזה לטרקלין וישיבוהו בין ברכי תלמידי חכמים וצדיקים, לא ירגיש שום תענוג. לפיכך אמרו, אף כי יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה, הרי זה דוקא למי שעסק בתורה ובמצוות ובתשובה ובמעשים טובים בעולם הזה. ואם לא, איזו קורת רוח תהיה לו, כשינחילו אותו את העולם הבא? אולי יש להבין בדרך זו גם את כוונת הגמרא, עבודה זרה י"ח, על הוצאת ר' חנינא בן תרדיון לשרפה וספר תורה עמו. העריך הרומאי שם ספוגין של צמר על לבו שלא ישרף מהר, וכשראה את התנא הקדוש המקבל את יסוריו בשמחה, ומשוחח עם בתו ותלמידיו מתוך האש המקיפה אותו, ועל שאלתם, מה הוא רואה, הוא משיב: גיילין נשרפין ואותיות פורחות באויר, נתרגש ונתפלץ לבו של אותו עריץ. מיד גחן ולחש באוני התנא הצעה מופלאה, שיסיר את הספוגין של צמר מעל לבו אם יבטיחהו להכניסו לעולם הבא. קיבל ר' חנינא את הצעתו, והרומאי הסיר את הספוגין מעל לבו, ומיד נשרף. קפץ גם הרומאי לתוך האש, ויצאה בת-קול ואמרה, שמאוייו של החייל הרומאי נתמלאו. נמצא ר' חנינא, שמסר את נפשו על התורה והקהיל קהלות ברבים מתוך ידיעה שסופו להשרף על כך, מזומן כאחד לחיי העולם הבא עם אותו רומאי עריץ ששרף אותו ואת תורתו: על זה בכה רבי ואמר: "יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שעות". כאן תירץ רבי לתלמידיו את הפליאה הגדולה. כיצד יתכן שהחייל הרומאי ששרף את ר' חנינא והתורה יכנס עמו יחד לעולם שכולו טוב. אמנם כן, בשעה האחרונה נתחרט הרומאי ממעשיו וזכה למה שזכה. אולם הבדל גדול יש באופן שקנה כל אחד מהם את עולמו. למה הדבר דומה? לשני בני אדם שנכנסו להיכל של זמרה, מקום שם מזמר מי שמחונן בכשרון רב. האחד, תלמיד היה בבית מדרש לזמרה, ונפשו פיוטית ורגשנית. השני, הוא אכר שיכור גס ובעל נפש שפלה. שניהם קנו כרטיסי כניסה וישבו זה בצד זה. אולם הראשון שהכשיר את עצמו הכשרה מוסיקלית, התענג ונהנה הנאה נפשית מרובה שאין למעלה ממנה, והשני נרדם, וכשנתעורר מחמת קולו של המזמר, נפלטה קללה מפיו, ודבר חירוף וגידוף כלפי מי שהפריעו משנתו. מה רב ההבדל בין זה שקנה את ההכנה הנחוצה להבנת הזמרה לבין זה שעברו עליו רוב שנותיו בבית המרוח לשמוע קול שותי שכר. הוא הדין בבני אדם הנכנסים לעולם הבא. הדבר תלוי בהכנתם בעולם הזה.

זהו שאמר רבי לתלמידיו: יש קונה עולמו בשעה אחת — הוא החייל הרומאי שהסיר את הספוגין של צמר וקפץ לתוך האש. הוא קנה את עולמו ונכנס

איפוא אך למותר. רבנו בחיי, שגינה את העוסקים בשאלות והלכות „נכריות“ במקום לעסוק בתורת המצוות רצה בעיקר להוכיח לתלמידיו שלא יהיו מתרשלים בחובות הלבבות ובתקון המדות. ודבריו מזדהים עם דברי הרמב"ם ז"ל בפ"ד מהלכות יסודי התורה. אחרי שפסק כי ידיעת מעשה-מרכבה היא הדרגה העליונה ביותר, הוסיף: „ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר — — שהם הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה לישוב העולם הזה, כדי לנחול חיי העולם הבא, ואפשר שידעום הכל, קטן וגדול, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קשה“.

תמצית דברי הרמב"ם היא, שיסוד השלמות היא העליה המודרגת מדבר קטן לדבר גדול. לכן הוא מצווה בראש ובראשונה ללמוד על מנת לעשות ולקיים את כל מצוות ה', וכל העושים מצד הקבלה נוחלים עולם הבא. ברם על האדם הגדול לשאוף לגדול מזה. אם יחשוב מחשבות גדולות ועמוקות יעלה מעלה מעלה, והנאתו מזיו השכינה תהיה לפי המדרגה שיגיע אליה.

ורבנו בחיי, שגער בגזיפה בתלמידו העוסק בשאלות „נכריות“, ולא שם לב לענינים עיוניים, מסיים את דבריו: „ואני שאלתי אחד מהנחשבים לחכמי התורה במקצת מה שזכרתי לך בחכמת המצפון, והשיב אותי, כי הקבלה תעמוד במקום המון כזה ובמה שדומה לו, אמרתי לו, אין זה ראוי אלא למי שאין בו היכולת לעיין בפני מיעוט הכרתו ודוחק הבנתו, כנשים וקטנים וחסרי דעת מן האנשים. אך מי שכח שכלו והכרתו לעמוד על בירור מה שקיבל, ועיכבוהו מלעיין בו בשכלו, העצלות והקלות במצות האל ובתורתו, הוא נענש על זה“.

מוכח שגם רבנו בחיי סבר כדעת הרמב"ם, כי הקבלה תעמוד במקום המון, ויספיק לנשים וקטנים וחסרי דעת. הללו, המחזיקים בקבלת אבות בתמימות ומאמינים בהקב"ה, הרי הם בני העולם הבא, ומדור בגן עדן מוכן ומזומן בשבילם. הר"ן והריטב"א נודעו בעל כרחם זאת מדברי הרמב"ם הנותן מקום לבני אדם לטעות. ורבנו ה"כסף משנה" מביא בשם רבנו אליהו מזרחי ז"ל, שישנם שני מובנים למלה גדול. יש גדול מן הצד האיכותי, והנושא שעליו דנים, ויש גדול מצד הקושי להבין ולדעת את הענין הנידון, וקבלת שכר על העסק בו. והוא מסכם: „ומעתה אין טענה מהכנוי „גדול“ שניתן ל„מעשה מרכבה“, כי „מעשה מרכבה“, אם נקרא גדול מהחכמה התלמודית, הנה הוא גדול מצד גדול הדרוש ומעלתו בשני האופנים יחד, שהם גדול נושא הדרוש ועומק מושגו. ואולם החכמה התלמודית, אעפ"י שאינה חוקרת על נושא גדול, כגודל מעשה מרכבה, שהרי הדרוש במעשה מרכבה הוא בין לחכמי הקבלה ובין לחכמי המחקר, בבורא יתברך עצמו, ונושא החכמה התלמודית הוא, מצוותיו של הבורא

לעולם הבא, אך לא נהנה מזיו השכינה. לא כן ר' חנינא, שקנה את עולמו בכמה שעות, ושם לילות כימים להכין את לבו לזיו השכינה.

ד. חכמה וחסידות — איזו מהן מנחילה עוה"ב?

למרות ההגיון הבריאי, שרק חכמים ינחלו עוה"ב, צעקו רבים ככרוכיא על כך. שיטה זו מסוכנת היא ליהדות, לדעתם. היא מוציאה ח"ו משפט כליה על רוב בני האדם. ההמונים הפשוטים, התמימים והישרים, ההולכים לפי תום יום, נרדפים הם על ששומרים את עצמם על קדושת שמו יתברך, וסובלים יסורים יום יום. נרדפים הם על ששומרים את מצות ה' ומדקדקים בהן לפעמים יותר מן החכמים. היתכן שאלהי המשפט לא יעשה משפט, וכל המון בית ישראל המורדפים בלי חשך על שמלו את בניהם ועל ששמרו את השבת ומועדי הקודש, ועל שלא געלו את נפשם במאכלות אסורים, הלובשים ציצית, מניחים תפילין, ומתפללין ושופכים את לבם לפני אביהם שבשמים כבן המתחטא לפני אביו — האם עליהם יוצא משפט שלא יזכו לאור העליון ולזיו השכינה, שחיבבוה גם בבערותם ובאי-ידיעתם? זו דעה בלתי אפשרית. ודאי שעל דעת רבנו בחיי לא עלה לחשוב כן. הוא בודאי לא דרש, אלא מהמבינים בעם, והמשכילים המזהירים כוהר הרקיע, שלא יסתפקו בקבלה בלבד „שהיא מספיקה רק לנשים וקטנים ואנשים חסרי דעת“. הן מדבריו אלה נראה ברור, שלסוגים אלה, קטנים וחסרי דעת, מספיקה הקבלה בלבד. ואשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה'. ואין ספק כי גם לאדם הפשוט והישר תמצא צורה של שכר ומחסה תחת כנפי השכינה. גם הוא יתענג על נועם ה' בהיכל קדשו. והלא גם לתלמידי חכמים ולצדיקים אין חלק שוה בעולם הבא. כל אחד נכוה מחופתו של חברו, אמרו חז"ל. וכשמ שבועלם הזה מתחממים אנשי ההמון כנגד אורם של תלמידי חכמים, ומדבקים בצדיקי הדור, כן יזכו גם בעולם הבא ליהנות מפרורי שולחנם הרוחני. הם לא יכרתו ח"ו לעולם, ולא ילכו לאבדון — העונש הנורא ביותר לפי הרמב"ם ז"ל בהלכות תשובה.

אמנם הדין מחייב, שישכח האדם כל הבלי העולם הזה ויהיה „שוגה באהבת ה' תמיד“, בלי הרף ובלי הפסק כל שהוא. אבל התורה לא ניתנה למלאכי השרת. ולאדם, באשר הוא אדם, יש תמיד מלחמת היצר, ושאו שבועיסה המעכב אותו מלעסוק בתורה תמיד. לפיכך מצרף הקב"ה את מוח הרחמים לדין ומחשבה טובה ורצון טוב למעשה, ומכשיר את האדם לחיי העולם הבא.

הסערה שהטילו אחדים בדברי רבנו בחיי ורבנו משה בן מיימון ז"ל היא

יתברך. מכל מקום למעשה, גדול בשביל האדם הנושא התלמודי. מצד גדול הנושא ועמקותו, מעשה מרכבה גדול. אבל מצד השכר והתועלת לאדם, החכמה התלמודית היא השורש והעיקר, אשר בה ועל ידה יזכה לחיי עולם הבא, יותר מאשר ע"י שאר מיני החכמות. ומצד זה, היא החכמה הגדולה ביותר. זהו תוכן דברי ר' אליה מורחי. ברם מי שמתבונן בדברי הרמב"ם יראה, שפשטות כוונתו היא, שהחכמה התלמודית ופסקי ההלכות, וידיעת המצוות המעשיות, האסור והמותר, הם לחם ובשר, שמבלעדם אין קיום ליהודי, והם הפותחים לפניו גם שערי גן עדן ומכניסים אותו לעולם הבא. דברים אלה מספיקים להמון בית ישראל, אבל אינם פוטרים את החכמים, אשר חנן אותם ה' בלב מבין ובדעה מיושבת, שלא יתאמצו לחקור ולדרוש, כדי להבין את דרכי ה', ולהגדיל את אהבתם ויראתם לבורא יתברך, על ידי ההתבוננות בכל הדברים המופלאים. על ידי זה יזכה אדם לאור הגנון ויראה פני השכינה.

ה. כדברי התהלים

דברים מיוחדים על נושא זה נמצאים בספר התהלים. ביקש דוד המלך עליו השלום, אמרו חז"ל, שבשעה שיאמרו ישראל מזמורי תהלים יהיו נחשבים בעיני המקום כאילו עסקו בנגעים ובאהלות — ההלכות החמורות שבתורה שבעל-פה. לא רצה "נעים זמירות ישראל" לנחול כבוד וזכות לעצמו בכך. הוא לא דאג אלא את דאגת העניים בדעת, שלא זכו להבין את ההלכות החמורות, כי לא באו בסוד חכמים ומבינים, שגם הם יזכו להתעלות על כנפי שירתו, זמרת ית.

עוד התפלל דוד ואמר: אלהי כך בטחתי. אמר ר' יצחק, בכ"ב אותיות שבא"ב בטחתי (ילקו"ש תהלים, כ"ה). זהו אולי היסוד לאותה אגדת חסידים, שיהודי כפרי פתח ואמר ביום הכפורים בבכי ובהתרגשות-נפש גדולה: רבש"ע. איש פשוט הנני, לא זכיתי להגות בתורתך, אף להתפלל איני יודע. יותר מאותיות א"ב לא למדתי מימי, צוה נא למלאכך הקדושים עושי רצונך, שיקחו את כ"ב האותיות שאני מגיש לפניך, ויקשרו אותן, ויעשו מהן עטרה לראשך, כביכול, ויהי רצון מלפניך כאילו התפללתי תפלת חכם והגון. ואמרו, שדברי אותו כפרי עשו רושם גדול בעולם העליון.

ומה יפה אותו סיפור שספרו רז"ל בקשר עם דברי ר' יצחק (שם): מעשה היה בקיסרין, והיה שם איש אחד שמצאוהו שומרי המדינה מסתובב בחוצות קריה בחשכת הלילה, וחשדוהו בגנב. תפשוהו. אמר להם, הניחוני, בן ביתו של מלך אני. כיון ששמעו כן, הניחוהו ושמרוהו עד הבוקר. בבקר הביאוהו

לקיסר ואמרו לו, בן ביתך מצאנו אמש. אמר לו, בני, אתה מכיר אותי? אמר לו, לא. אמר לו, והאיך אתה בן ביתי? אמר לו, בבקשה ממך, אינני בן ביתך, אלא בכך בטחתי, שאלמלא אמרתי כן היו מכין אותי. אמר להם, בשביל שבטח בני הניחוהו. כך, דוד, אמר: אלהי כך בטחתי, אל יעלצו אויבי לי, ולא את לבבי, אלא כל קויד לא יבושו, ולא יכלמו לנצח כל החוסים בכך. יש אנשים, שכשיביאום לפני הקב"ה וישאלום: בני, אתם מכירים אותי? יענו, לא. אבל דבר אחד יש בלבם, והוא הבטחון והאמונה בה', וכדאי הוא דבר זה שיגיעם לחיי הנצח.

ויפה תיקנו בברכת "על הצדיקים" — ותן שכר טוב לכל הבוטחים בשמך באמת, ושים חלקנו עמהם לעולם, ולא נבוש כי בכך בטחנו. עזות היא, לכאורה, מצדנו, לכלול את עצמנו עם הצדיקים והחסידים בני העליה המעטים שבעולם. לפיכך אנו מסיימים, "ולא נבוש כי כך בטחנו". אף מי שאין לו כי אם ידיעת בית רבו, בכ"ב האותיות שבא"ב לא יבוש, אם בטח בה', וזכורים לנו ההתלהבות וחום הנפשי של המוני העם הפשוט בהגידם תהלים. באזני מצלצל עוד קול התהלים בבית הכנסת של החייטים בעיירתי הקטנה. חייט פשוט וירא-שמים גדול היה עובר לפני התיבה ומשמש שליח צבור לאחיו העניים. בקול אדיר ונעים היה קורא פסוק אחרי פסוק. וכל נימי נפשו לוו את נגינתו, בפתחו: "אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה'". וכלום אפשר להעלות על הדעת כי תמימות שכזו לא תבוא על שכרה בעולם שכולו טוב? כלום אפשר לתאר שתחת כנפי השכינה ימצא לו מקום רק אותו אברך שלא היה לו זמן להאריך בתפלתו, מפני שלא רצה להניח חיי עולם, תורתו, ולעסוק בחיי שעה, תפילה, ואותו ירא חטא המלא כיסופין לה' יעמוד מאחורי הפרגוד, ככלי מלא בושח וכלימה על שאינו יכול להסתופף בצל כנפי השכינה?

האמונה היא הקשר האמיץ שבין ישראל לאלקיו, כלשון הנביא "וארשתך די באמונה". אבינו הראשון האמין בה' ויחשבה לו לצדקה. זה היה ההישג הראשון של אברהם אבינו. וכך הורו חכמים: "אין הגליות מתכנסות לעתיד לבוא, אלא בשכר האמונה, כמו שכתוב, אתי מלבנן כלה, אתי מלבנן תבואי, תשורי מראש אמנה". האמונה השרתה על בני ישראל את רוח השכינה, כמו שנאמר, "ויאמינו בה' ובמשה עבדו, אז ישיר". ויפה אמר ר' יוסטא, שהר יש על גבול א"י, ואמונה שמו (טור אמנון) — העומד מצד זה של ההר, הריהו בארץ ישראל, ממנו והלאה, הרי הוא בחוץ לארץ. ע"י האמונה, אמרו חז"ל, זוכין לעוה"ז ולעוה"ב, כמו שכתוב, אמונים נוצר ה'. היא היסוד האחד שתבקוק העמיד עליו את הכל, כאמרו: "וצדיק באמונתו יחיה".